

DOBROVITS MIHÁLY

AZ ALÁNOK

EGY MINDENÜTT JELEN LÉVŐ KELETI NÉP

Valószínűleg számos tapasztalt televíziósvetélkedő-nézőt meglepne a kérdés, melyik volt az a nép, amely Észak-Afrikában tnt fel, a mongol kori kínai császárok testőrségében is szolgált, és a rokonaik többször megfordultak a Kárpát-medencében is. A válasz: az alánok. Ahhoz, hogy ezt a látszólagos z rzavart kezelni tudjuk, először meg kell értenünk, hogy miben különbözik az eurázsiai füves puszták pásztornépeinek hagyománya a miénktől. Számos dolog mellett abban, hogy e népek, ha szét is szakadtak, mindegyik csoportjuk továbbvitte a korábbi közösség nevét. Így akár önálló egységként, akár nagyobb birodalmak szolgálatába állva évszázadokon keresztül megőrizték népvnevüket, mely a vándorlások, valamint a birodalomalakítások folyamatában a világ több részére is eljuttatható. Egy időben akár több helyen is használhatták.

Bár emlékeztünk a nomád életmódot elsősorban a török és mongol népekhez köti, az eurázsiai füves puszták első nomádjai irániak voltak. A Fekete-tengertől északra elterülő sztyeppevidéken ezt az életformát először a kimmerek gyakorolták, őket a Kr. e. 8. században váltották fel a szkíták, akiket fél évezred múltán kiszorítottak a szarmaták. Az ő keleti rokonaik voltak a roxolánok, az alán népnév első hordozói, nevük jelentése „világos (hajú?) alán” lehetett. Hozzájuk csatlakoztak az aorszi („fehér”) törzsszövetség tagjai és a tulajdonképpeni alánok is. Ugyanebben a csoportban tűntek fel először a későbbi jászok nevének első hordozói, a jazigok is. A Kr. e. 2. század folyamán a roxolánok és a jazigok elfoglalták a pontuszi sztyeppéket, majd egy évszázaddal később már a Dnyeper és a Duna közét is. Itt tartózkodva támadták a mai Bulgária helyén lévő Moesia római tartományt. Ezzel párhuzamosan, a Kr. e. 3. és 1. évszázad között érték el más, de szintén a szarmatákhoz kapcsolható iráni törzsek a Kaukázus előterét.

A NAGY NÉPVÁNDORLÁS HULLÁMAIN

Őket követve az 1. század 50-es vagy 60-as éveiben jelentek meg a térségben az alánok. A 2. század folyamán az alánok kezébe került a Kaukázus előterével együtt a fekete-tengeri sztyeppevidék is. Itteni uralmukat a gótok 3. századi

vándorlása meggyengítette, majd az európai hunok mindent elsöprő lendülete verte szét 375-ben. Az alánok egy része ugyanakkor nem nyugat felé menekült, hanem a Kaukázus hegyes vidékein keresett menedéket. Az oszétek és a kabardok egyaránt az ő leszármazottaik közé sorolhatók.

Bár az alánok többé nem játszottak meghatározó szerepet a sztyeppeövezet történetében, még évszázadokon keresztül jelen voltak a régióban. A 4. században kezdődő nagy népvándorlás hullámai azonban egyes csoportjaikat Hispániáig, majd Lusitániáig is elsodor-ták. Lusitániában szövetséget kötöttek a vandálokkal. A vandál uralkodók még Észak-Afrikában is a „vandálok és alánok királya” címet viselték. Más csoportjaik pedig Galliában, az Alpok előterében található Valentia (mai nevén Valence) térségében telepedtek le. Jelenlétük nem múlt el nyomtalanul. Úgy tűnik, kulturális örökségük jelentős nyomot hagyhatott a kelta folklórban vagy az Artúr király személye köré szövőődő mondakörben is.

A népvándorlás forгатaga nem tün-tette el az alánokat Ázsia térképeről. Kínai forrásainkban általában a-lan, az arab nyelvű földrajzi irodalomban pedig al-lán néven szerepelnek. Az arab és perzsa szerzőknél találkozhatunk másik nevükkel is: ez az ász, amely egy-részt a magyarországi jász népnév közvetlen őse, másrészt számos földrajzi

névben is megőrződött. A magyarországi Jászberény helynév mellett a romániai Iasi, illetve az iráni Jazd városok neve is ebből származik.

Az arab nyelvű földrajzi irodalom szövegeiből kiderül, hogy adataik elsősorban a Kaukázusban maradt alánokra vonatkoznak. E csoportok a népvándorlás során a kubányi bolgárok és a kazárok alárendeltségébe kerültek. Nyelvüket azonban megőrizték, nem törökösödtek el. Rajtuk kívül ismerünk még jelentős alán csoportokat a Krím és a Fekete-tenger térségéből is.

A Kaukázus előterében élő alánok ekkorra már felhagytak a nomadizmussal, letelepedett életmódot folytattak, bár a földművelés mellett az állattartás továbbra is fő megélhetési forrásaik egyike maradt. Fontos fordulat volt az életükben, hogy a 10. században felvettek a kereszténységet, s önálló püspökségük is alakult. Oszét leszármazottaik a mai napig őrzik ortodox keresztény vallásukat. Az alánok keresztény vallásáról Julianus barát is megemlékezett.

A 9–10. században lakóhelyük, amely a Kubány-folyó forrásvidékétől a kaszpi Darial-hágóig húzódott, folyamatosan ki volt téve a délről előretörő arab hódítók támadásainak. Így például a kazárok birodalmát kis híján megroppantó arab támadás 857-ben az alán területeket is pusztította. Mindezek ellenére az alánok hatalma a 10. században érte el csúcspontját.

A KAZÁROK UTÁN

Az alánok hatalma túlélte a kazárok pusztulását. Julianus barát az alábbi módon ír országukról: „Itt érkeztek az Alániának nevezett földre, ahol keresztények és pogányok vegyesen laknak. Ahány falu, annyi a fejedelem, s egyikük sem tekint magát alávetve a másiknak. Örökös harcban van fejedelem fejedelem ellen, és falu falu ellen. Szántás idején egy falu férfinépe fegyveresen együtt vonul a mezőre, s az aratást is együttesen végzik. Ezt teszik a tartomány szelvényében-hosszában, és bármi dolguk van a falun kívül, akár fahordás, akár más, mindnyájan együtt mennek felfegyverezve. Kevesedmagukkal nem mozdulhatnak ki falujukból, egész héten át semmilyen ügyben, életük veszélyeztetése nélkül, kivéve az egy vasárnapot reggeltől estig. Ezt olyan tiszteletben tartják, hogy akkor bárki, bármilyen rosszat tett vagy akárhány ellensége van, biztonságban járhat még azok között is, akiknek szüleit megölte, vagy akikkel szemben más bűnt követett el, akár van fegyver vála, akár nincs. Azok, akiket itt keresztényeknek neveznek, tartják magukat ahhoz, hogy olyan edényből, amelybe egér pusztult bele

AZ ALÁNOK ÉS A HONFOGLALÓ MAGYAROK

... vagy amelyből kutya evett, nem isznak és nem esznek addig, amíg papjuk meg nem szentelte, s aki másként cselekszik, azt a kereszténységből kirekesztik. Ha viszont valaki közülük bármilyen okból embert öl, ezért sem nem vezekel, sem áldásban nem részesül, mivel náluk az emberölést semmibe sem veszik. A keresztet olyan nagy tiszteletben tartják, hogy a szegények – akár odavalók, akár idegenek –, akik nem tudnak magukkal kíséretet vinni, bármilyen keresztet lobogós kopjájukra tűznek és felemelve hordják, mindenkor bátran járhatnak keresztények és pogányok között egyaránt.” (Julianus barát és Napkelet fölfedezése. Ford. és szerk.: Györfly György. Budapest, 1986, 65–66.)

Mindezek ellenére az alánok éppúgy nem voltak képesek ellenállni a mongolok hódításának, ahogy a velük szomszédos kun törzsek sem. Először meghódoltak ugyan a mongoloknak, de az Arany Horda kialakulása során kun szövetségeseikkel együtt fellázdak a mongol hatalom ellen. Sikertelen lázadásuk nyomán egy részük a Kaukázusba menekült. Ők lettek a mai oszétok ősei. Ez a kis nép a mai napig őrzi keresztény vallását és archaikus iráni nyelvét. Jelenleg az Oroszországi Föderáció egyik köztársaságát alkotó Észak-Oszétia, illetve a Grúziából kiszakadni kívánó Dél-Oszétia népességének ők adják az alapját. Észak-Oszétia a köztársaság párhuzamos megnevezéseként felelevenítette a régi Alania országnévet is.

Egy másik csoportjukat végül a magyar királyok fogadták be, belőlük lettek a mai jászok. Harmadik csoportjuk viszont egyszerűen elfogadta a legkönnyebb megoldást: a győztes hódítók szolgálatába állt. A mongol birodalom keleti végein uralkodó, Kínát meghódító mongol uralkodók, a kínai Jüan-dinasztia testőrségének alapját közülük rekrutálták. A kínai források, ahogy azt már említettük, a-lan néven említik őket.

NYELVÜK NYOMÁBAN

Bár az eurázsiai sztyeppék nomádjai lényegesen kevesebb írott emléket hagytak ránk, mint letelepedett szomszédai, jelen esetben a kutatóknak szerencsésük volt. Igaz ugyan, hogy a Kínába került alán töredékek nyomtalanul eltűntek az óriási birodalom különféle alattvalóinak forgatagában, a kaukázusi oszétok ma rendelkeznek (cirill betűs) irodalmi nyelvvel. Szótárak, nyelvtanok és szövegek is bőségesen állnak a kutatók rendelkezésére.

Ami a magyarországi jászok nyelvét illeti, részben a szerencse segítette a kutatást. 1957-ben Fekete Nagy Antal levéltáros, a magyar történelmi földrajz kiváló művelője találta meg azt az 1422-

A nyelvészek számára közismert tény, hogy a magyar nyelvben számos régi iráni jövevényszó található. Jelen esetben az „iráni” kifejezés alatt nem a mai Irán nevű ország lakóit értjük (az ő hivatalos és közös irodalmi nyelvük a perzsa), hanem minden, a régi Irán kultúrájával és nyelvével rokon nyelvet és kultúrát. E szavak jelentős része már őshonosnak számít nyelvünkben, például a kard, az ezer, a marha vagy a sajt. Természetesen ezek a jövevényszavak nem a mai perzsák nyelvéből származnak, hanem más, nagy valószínűséggel az alánokéval rokon régi iráni nyelvjárásokból.

A magyar krónikahagyomány amúgy bizonytalan adatai között szerepel az a legenda, mely szerint Hunor és Magor Dül és Belár királyok lányait vette feleségül. A Belár személynév mögött minden bizonnyal a bolgár népnév megszemélyesített változatát kell látnunk, Dül személyében pedig a kutatók jelentős része az alánok uralkodóját véli felfedezni. (A mai oszétok között is szerepel egy Dulat nemzetségnév.) Ugyanakkor a késői, már cirill betűs, egyházi szláv nyelven fennmaradt „bolgár fejedelemlista” szerint az első bolgár uralkodók a Doulo nemzetségből származtak.

ből származó iratot, amely egyrészt Csév (a mai Piliscsév) lakóinak jegyzékét tartalmazza, másrészt egy negyven szóból álló szószeretetet. Ez a szószeretet vagy szójegyzék magyar és latin párhuzamokat is tartalmaz. Így Németh Gyula, a jeles turkológus könnyen megállapíthatta, hogy ez a nyelv iráni eredetű, a mai oszéttal rokon, azaz a magyarországi jászok nyelvéből származik. Történelmi forrásainkból tudjuk, hogy a jászok a 16. században még őrítették nyelvüket, a 17. század elejére viszont már felváltotta azt a magyar nyelv. A jászok és a kunok sorsa ebben a tekintetben is hasonlóságot mutat.

Nyelvük elvesztéséhez az idő múlásán túl az oszmán hódoltság zűrzavara is hozzájárulhatott. A hódoltság alá jutott magyarországi keresztények identitását magyar nyelvű papok és prédikátorok őrítették. Így feltételezhetjük, hogy ebben az esetben a felekezeti és politikai identitásválasztás írta felül a megőrzött etnikai hagyományokhoz való kötődést.

A Magyar Királyság visszahódítása alaposan megviselte I. Lipót király pénztárcáját. Ezért az uralkodó, hogy a hadjáratok költségét fedezze, egyszerűen átadta a kiváltságait formálisan mindaddig töretlenül megőrző jász és kun területeket a Német Lovagrendnek. Több sikertelen kísérlet után 1745-ben következett be a jászok redemptio (megváltás), amellyel a jász és kun területek visszanyerték korábbi jogállásukat. Egy dolog azonban örökre megváltozott. Tekintve, hogy a redemptióhoz pénz kellett, a jászok és a kunok területére a megszerzendő szabadságjogok várományosaként olyanok is betelepülhettek, akik vállalták, hogy anyagilag támogatják ezt a folyamatot. Így az eredetileg etnikai alapon szerveződött ki-

váltságos területből sajátos közjogi autonómia formálódott.

TANULSÁGOK, HA VANNAK

Az elmondottakból is látható, hogy a nagy eurázsiai sztyeppvidéken a népek sorsa nem mindig úgy alakult, ahogy azt nyugati tapasztalataink alapján elképzeljük. Ennek jó példája az alánok esete, akik nevüket (vagy inkább neveiket) megőrizve több csoportban járták be Euráziát és nevükben Észak-Afrikát. Több bizonyítékunk van arra, hogy minden történelmi viszontagság ellenére jelentős csoportjaik voltak képesek akár egy évezreden túl is megőrizni nyelvüket és identitásukat. Természetesen akadtak olyan csoportjaik, amelyek ezt kénytelenek voltak feladni. Ugyanakkor óvakodnunk kell azoktól a nagy szavaktól, amelyek valamiféle – tán sohasem létezett – intranzigens „nemzeti eszme” jegyében írják le ezeket a közösségeket. Láthatjuk, hogy egy etnikai tömb egymástól elszakadt csoportjai időben többször is tartózkodhattak ugyanazon a helyen (például a Kárpát-medencében), anélkül hogy valamiféle etnikai folyamatosságot ki lehetne mutatni közöttük. A 19. századi értelemben vett politikai nemzetné válás csak egyetlen csoportjuknak, az oszétoknak sikerült. Ugyanakkor nem feledhetjük el, hogy ebben az esetben a belső folyamatok mellett a szovjet etnikai mérnökösödés is megkerülhetetlen szerepet játszott. Mindenesetre nem haszontalan követni, még ha csak főbb vonalaiban is, egy valamikor hatalmas etnikai tömb – és utódai – sorsának alakulását egészen napjainkig. ♦

A szerző turkológus, történész. Egyetemi oktató, Şeyh Edebalı Egyetem, Bilecik, Törökország